

ПОСТАТЬ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ

В. Ю. Пустовіт, доктор філол. наук, професор

Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля,
кв. Молодіжний, 20-а, м. Луганськ, 91034, Україна

E-mail: v.pustovit@ya.ru

Статтю присвячено всебічному аналізу історико-біографічної прози про М. Коцюбинського. Досліджено жанрову специфіку творів, національний характер письменника. Авторкою залучено епістолярій М. Коцюбинського з метою глибокого вивчення його феномена. Доведено на фактичному матеріалі, що постать письменника була в полі зору дослідників, авторів ще на початку ХХ століття. Дослідниця висновує, що твори, які містять образ М. Коцюбинського, його епістолярна спадщина містять важливу національну, культурно-історичну інформацію про епоху.

Ключові слова: українська історико-біографічна проза, епістолярій, жанр.

Сучасний етап українського державотворення ознаменований подальшим зростанням національної самоідентифікації народу, демократизації суспільства. Усвідомлення величчя своєї нації неможливе без досягнення ролі перших речників національної ідеї, діяльність яких була спрямована на втілення націєтворення українства. Саме таке розуміння властиве українській історико-біографічній прозі, яка віддзеркалює життєписи знакових постатей України.

Сьогodenня засвідчує, що без минулого, як би ми його не завжди сприймали позитивно, немає майбутнього ні в національно-культурному, історичному аспекті, ні, на жаль, в економічному й політичному. Можливо й тим і пояснюється, що з кожним роком документалістика посідає вагомі позиції в літературі.

Документалістика, яка постає на реальних фактах і документах, у своїй структурі базується на трьох найважливіших напрямках: мемуаристиці, художній біографії та художній публіцистиці. З огляду на це маємо за необхідність простежити еволюцію образу М. Коцюбинського в мемуаристиці й біографістиці.

Михайло Михайлович Коцюбинський на сьогодні одна із загадкових постатей і найбільш улюблений письменник серед пересічних читачів, науковців, біографів. У чому загадка великого Сонцепоклонника? Чому третє тисячоліття позначене активним сплеском перевидань творів? Мемуаристика митця вийшла на широкий загал публіки, побачили світ листи, які раніше не публікувалися, іншою тональністю ніж у радянські часи пройняте видання любовного епістолярію письменника, та й українська історико-біографічна проза поповнилася новими виданнями. Заслужують уваги зразки історико-біографічної прози про М. Коцюбинського створені Л. Смілянським, І. Стебуном, М. Слабошпицьким, Барбарою Редінг.

Зародження української біографічної прози припадає на кінець Х ст. – початок ХІ ст., хоча витоки жанру сягають ще античних часів. Проблеми жанрової приналежності були об'єктом наукових студій літературознавців ХХ століття: І. Дзюби, В. Дончика, М. Жулинського, Б. Мельничука, М. Сиротюка, Л. Смілянського, І. Ходорківського та ін.

Метою наукової розвідки є розкриття ідейно-естетичної та жанрової організації історико-біографічних творів про М. Коцюбинського, простеження процесу формування письменника як непересічної особистості на основі епістолярію. Для реалізації цієї мети передбачається розв'язання таких завдань:

- розглянути в ретроспекції жанрові, тематичні й стильові особливості життєписів М. Коцюбинського;

- простежити в контексті творів про М. Коцюбинського національну основу та міру художнього домислу;
- виокремити жанрово-стильові доміанти епістолярію письменника.

Об'єктом та предметом дослідження слугувала насамперед українська історико-біографічна проза про М. Коцюбинського, епістолярій письменника, спогади. Для більш глибокого аналізу залучалися наукові літературознавчі розвідки.

Мета й завдання праці обумовили звернення до біографічного методу, порівняльно-історичного й системного методів аналізу.

Українська література ХІХ століття завдячує національним проривом у європейський культурний дискурс великою когортою письменників. Одним із них по праву вважаємо М. Коцюбинського, чия громадська діяльність і літературна творчість заслуговує ґрунтовного вивчення. Михайлина Коцюбинська звернула увагу на те, що «сучасники Коцюбинського усвідомлювали його особливе значення в новітній українській літературі, елітарність, європейськість, наближеність його творчості до сучасних європейських літературних норм. Сам образ Коцюбинського, навіть його зовнішність – вишукано європейська – цьому відповідали» [1, с. 4].

Першість у створенні художньої біографії Михайла Коцюбинського належить Леонідові Смілянському. Письменник увійшов у літературу в другій половині 20-х років ХХ ст. Серед різноманітності тем та ідей творчості помітне місце посідає історико-біографічна, яка творилася продовж усього життя. У ті буремні часи саме створення життєписів визначних людей було певним прихистком і відрадою на фоні заідеологізованого суспільства. Велетнів української літератури Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського письменник називав «Вічними вогнями вершин». Усі ці твори об'єднувала спільна мета – зобразити відрізок життєпису, який, на думку автора, відображав особу, гідну для наслідування. Так, 1940 року Л. Смілянський почав з повісті «Михайло Коцюбинський». Зауважимо, що автор порушував і теоретичну проблему жанрової приналежності історико-біографічної прози й викладав свої міркування в наукових розвідках щодо цього. Наприклад, стосовно першої повісті говорив про недовіру фактам, і водночас наголошував, що відправною точкою були саме листи М. Коцюбинського, хоча, з огляду на час, листи також мали багато суперечливостей. Перше видання зазнало багато відгуків і критичних зауважень, адже по суті це був перший життєпис про М. Коцюбинського при повній відсутності ґрунтовних наукових монографій, літературних портретів тощо. Зваживши всі недоліки, перечитавши відомі матеріали автор видав 1964 року перероблену повість, яка охоплювала п'ять років життя від червня 1908-го до квітня 1913, власне останній період життєпису письменника. Авторіві вдалося передати глибоку повагу до Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, етнографа і фольклориста Володимира Гнатюка, мужнього охоронця прав знедолених Володимира Короленка та інших прогресивних діячів української і російської культури. Поруч із історичними постатями діють у творі й вигадані герої, на вимогу часу подано епізод спілкування з В. Леніним, яке відбувалося на о. Капрі. Змалював Л. Смілянський атмосферу, в якій народжувався задум створення неперевершених «Тіней забутих предків». Ми бачимо психологію і побут гуцулів, неповторну красу Карпат, духовний світ письменника. Історико-біографічна проза кожної епохи має свою специфіку. Зважаючи, що перші твори про митця створені у другій половині ХХ ст., то маємо відчутний вплив революційно-більшовицького присмаку. Хоча твір не був позбавлений недоліків, все ж таки повість Л. Смілянського заслуговує на увагу дослідників.

З часу виходу першої історико-біографічної повісті про М. Коцюбинського простежувалося затишшя, однак поживалися наукові розвідки Н. Калениченко, М. Костенко, Ю. Кузнецова та ін.

Нове тисячоліття завдячує новим дослідженням. У київському видавництві «Академія» побачив світ літературний портрет про М. Коцюбинського,

підготовлений Я. Поліщуком, де відомий літературознавець розвінчує міфи радянської ідеології щодо постаті письменника, відстежує становлення естетичної свідомості, вдається до аналізу творів з позицій сучасної методологічної науки. Крізь своє дослідження автор проводить тезу про феноменальність творчого генія М. Коцюбинського, про його «цікавість і актуальність» у літературознавчому дискурсі і власне, відсутність сучасних ґрунтовних контекстно-порівняльних студій.

Згодом, у серії «Автографи часу», започаткованої цим же видавництвом, з'явився роман донецької письменниці Ольги Пуніної (псевдонім Барбара Редінг. – прим. В.П.) «Безумці» про кохання М. Коцюбинського з Олександрою Аплаксіною. Багато можна говорити про цей службовий роман, і чи варто копірситися в людських почуттях, адже любовні стосунки – це прихована завіса двох людей. Однак і цей твір подає своєрідний портрет письменника. Авторка подає сповідь самої О. Аплаксіної, побудованої на основі відомих листів, ніби спілкуючись з уявним чоловіком. У творі багато відомої інформації, що свідчить про використання фактажу й лише мінімум фантазії. Зі сторінок роману постає нерішучий образ М. Коцюбинського, сина (передано ставлення до матері й їхні стосунки), батька (забував про все, спілкуючись з дітьми, опікувався вихованням національної свідомості), чоловіка (відсутність любові, але духовна єдність), коханця (все покинути й бути разом, роздвоєність між жінками) й нарешті письменника (літературні плани, розмови про творчість). У творі маємо чимало уривків з творів самого письменника, листів, на фоні двох закоханих трапляються згадки й історичних особистостей, які мали довготривалі дружні стосунки як-от: Мочульський, Гнатюк, Чернявський, польський поет Леопольд Стафф та інші. Часовий проміжок роману: від першого знайомства в бюро до прощання у труні.

В один рік, 2012, біографічна проза поповнилася ще одним романом «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші» М. Слабошпицького. Над текстом твору автор працював п'ять років, а збирав матеріали близько десяти. Після першого прочитання виникає багато питань, у першу чергу – це загадковість твору для пересічного громадянина. Хоча й у назву винесено ім'я письменника, він постає як привід, більше уваги автор приділяє особам, які так чи так були дотичні до життєдіяльності самого Коцюбинського. Кожен з них – а це виключно чоловіки (Біограф, сам Михайло Коцюбинський, Сергій Єфремов, Володимир Самійленко, Володимир Винниченко, Євген Чикаленко, Володимир Леонтович, Михайло Могилянський), – по-своєму висловлюють ставлення до описуваних подій, ситуації. Родзинкою твору є сповідь «жінки, що забажала лишитися невідомою», на початку й наприкінці. Загадкою залишається особа, яка подає власний погляд на Коцюбинського, однак у творі згадується і Віра Дейша – дружина, і Олександра Аплаксіна – коханка.

За власним визначенням М. Слабошпицького – це біографія, оркестрована на дев'ять голосів. Твір моментально викликав зацікавлення у критиків, літературознавців і читачів. І цьому є низка пояснень. Біографію читаємо із захватом, бо з кожною новою сторінкою відчуваємо, що саме зараз відкриється якась завіса з життя й творчості М. Коцюбинського, так триває до останнього рядка. Забігаючи наперед, у другому виданні цього твору (2014) простежується така ж тенденція. Імпонує майстерне використання автором історичного матеріалу, певних літературознавчих розвідок. М. Слабошпицький уміло переробляє документальний фактаж, вплітає його в художній текст. Чимало місця відведено характеристиці М. Коцюбинського, зокрема його характерові, зовнішності, вихованості. Перед читачем постає високо освічена людина (Коцюбинський знав дев'ять мов), інтелігентний і делікатний чоловік (спілкування з однодумцями, ставлення до жінки і матері), визнаний літератор. Крізь увесь роман автор проводить націєтворчу позицію письменника, не оминає гострих кутів, як-от : доля сина Юрія, який став червоним командиром, наголошуючи на тому, що в родині Коцюбинських завжди діти виховувалися в національному дусі, тому чи можемо засуджувати Юрія, який не

виконував духовні заповіді батька? Сьогодні, у буремний для України час, ця книга вкрай необхідна кожному, бо крізь образ і діяння М. Коцюбинського автор показує в історичному дискурсі про випробування людини славою, про її екзистенційну самотність і про неубієнну надію, яка оживає в кожному поколінні. Сам М. Слабошпицький писав, що його книга про українські поразки, як нагадування про боротьбу за українську державність.

У чернівецькому видавництві «Букрек» побачила світ книга О. Балабка «Рай і Пекло Коцюбинського: есеїстична повість». Власне це не біографічний опис письменника, а результат подорожі по о. Капрі, на якому М. Коцюбинський провів чимало часу. У самій назві антонімічна пара, яка наштовхує до роздумів, що для Коцюбинського рай і пекло. Можливо рай – це літературна творчість, відвідина замріяного сонцем і морем острова, а пекло – роздвоєність між дружиною й коханкою, біль душевний від безсилля і фізичний від хвороби.

Основою для написання твору крім власних спостережень О. Балабка на о. Капрі, слугували розлогі, часом надміру деталізовані листи з о. Капрі М. Коцюбинського дружині Вірі Устимівні, листи до М. Коцюбинського й власне художні тексти самого письменника, які до речі вміщені у цьому виданні «Сон», «Хвала життю», «На острові». Книга має сім частин, які крок за кроком разом з автором і читачем мандрують вуличками італійського острова. У творі переплітається сучасність із минулими, автор спілкується з жінками-заробітчанками, які вимушені працювати в Італії, вони йому допомагають розшукати місця, пов'язані так чи інакше з перебуванням там письменника. Вражає оповідь про священника Івана Хоменка, випускника Київського університету Святого Володимира, працівника посольства УНР у Відні, учня митрополита Шептицького, перекладача українською мовою Святого Письма, і таких людей було на шляху і М. Коцюбинського, і О. Балабка чимало. Кожен по-своєму залишає спомин у пам'яті наступних поколінь.

М. Коцюбинський належить до кола письменників, чия мемуарна спадщина продовжує публікуватися в третьому тисячолітті й поповнюється новими знахідками.

Нині, на жаль, немає комплексного дослідження епістолярію письменника, лише поодинокі згадки в періодичних виданнях. Науковці зосереджували свою увагу на філософських, естетичних, літературних, стилістичних аспектах творчості. Свого часу значну роботу зі збирання й підготовки до друку листів М. Коцюбинського здійснив Сергій Єфремов. Вперше до листів М. Коцюбинського у 1919 р. звернувся В. Міяковський, але то був побіжний огляд листовних взаємин митця. Уже тоді дослідник наголошував на цінності цих матеріалів для уточнення біографії та встановлення оточення. Вперше І. Стебун видав любовні листи М. Коцюбинського до О. Аплаксіної 1938 року, а 2008 сучасниками здійснено нове видання, яке містить 335 епістол з добротними коментарями та супровідними текстами, що дозволяють зрозуміти специфіку самого документального матеріалу.

Сьогодні позначено активною публікацією листів письменника з сучасниками, які через кон'юктурні заборони не могли бути надрукованими – це епістолярне спілкування з М. Грушевським, В. Винниченком, М. Вороним, Г. Барвінок та ін. Листи збагачують уявлення про особисті й творчі контакти письменника з діячами XIX ст. Видані листи до письменника [2] дозволили виокремити націєтворчі імпульси мемуаристики. Широке коло дописувачів (1200) свідчить, що М. Коцюбинський мав багато друзів та однодумців. Він листувався не лише з представниками Наддніпрянщини, а й з адресатами із Західної України. Народ Західної і Східної України письменник розглядав як єдине ціле. Всі дописувачі виявляли дружнє й поважне ставлення до митця, зверталися за порадою та підтримкою до нього, визначали провідну, конструктивну роль письменника у літературному процесі України. Таким же стриманим, толерантним був і М. Коцюбинський у власних кореспонденціях.

Окремим виданням опубліковані листи М. Коцюбинського до Віри Дейши [3], спочатку нареченої, потім дружини. Ці зразки ілюструють національно-культурний

аспект, який представлений у змалюванні побуту письменника, одягу, інтер'єрів помешкання, де він жив під час роботи у філоксерній комісії, та опис кімнат у готелях під час відвідування Італії й Німеччини; докладні описи місцевостей, які вразили художній смак: кримські краєвиди, татарські місцевості, монастирі, кав'ярні; особливого захоплення викликали старовинні європейські міста, розкіш Венеції, Флоренції, Риму, Мілану з музеями, історичними місцями, соборами й пам'ятниками мистецтва на противагу «циганському» Неаполю; зачарованість природою Швейцарії, зацікавленість місцевим побутом, традиційними обрядами й святами на о. Капрі, у Криворівні. Особливої уваги заслуговують густативні пристрасті, тим більше, крізь описи страв, обідів простежується думка, що своє рідне (споживання селянської їжі) значно краще впливає на стан самопочуття самого М. Коцюбинського. Для виокремлення національного колориту епохи й країни ці записи митця неоціненні. У листах подано настільки великий фактаж побаченого й відчутого, що письменник мало уваги зосереджує на оточенні, лише маємо поодинокі згадки про колег, яких знала дружина, або пересічних знайомих. Національно-культурний дискурс епістолярію М. Коцюбинського виявляється ще й у внутрішньому переживанні: прояв турботи про вагітну дружину, згодом стан її здоров'я, поради щодо виховання первістка Юрка, питання бездіяльності української інтелігенції, переклади світової класики українською мовою й знайомство європейців з українською літературою.

Проведений аналіз української історико-біографічної прози про класика української літератури М. Коцюбинського засвідчив, що протягом століття інтерес до особистості письменника не зникає. Кожен з авторів, змальовуючи його образ зосереджували увагу на освіченості, інтелігентності, вишуканості в усьому, обов'язкові служити рідному народу. Письменники описували один період з життя генія, в основному це зрілі роки сформованого М. Коцюбинського, або його мандри, стосунки з коханою.

Листи письменників подають читачеві й дослідникові не лише інформацію про події та факти з життя, а й відображають складний світ авторської свідомості та уяви. У листовному спілкуванні М. Коцюбинський порушував націєтворчі питання, розв'язання яких убачав у розвитку української мови й літератури, національному пробудженні інтелігенції. Особливу увагу приділяв патріотичному вихованню та необхідності відкриття українських народних шкіл.

ЛИЧНОСТЬ МИХАИЛА КОЦЮБИНСКОГО В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

*В. Ю. Пустовит, д-р филол. наук, профессор
Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля,
кв. Молодежный, 20-а, г. Луганск, 91034, Украина
E-mail: v.pustovit@ya.ru*

Статья посвящена разностороннему анализу историко-биографической прозы про М. Коцюбинского. Исследовано жанровую специфику произведений, национальный характер писателя. Автором привлекается эпистолярный М. Коцюбинского с целью глубокого изучения его феномена. Доказано на фактическом материале, что образ писателя был в поле зрения ученых, писателей еще в начале XX века. Автор статьи приходит к выводам, что произведения, которые отображают образ М. Коцюбинского, его эпистолярное наследие несут в себе важную национальную, культурно-историческую информацию про эпоху.

Ключевые слова: украинская историко-биографическая проза, эпистолярный жанр.

PERSONALITY OF MYKHAILO KOTSIUBINSKYI IN UKRAINIAN HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL PROSE

V. Yu. Poustovit, Doctor of Philology, Professor
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
20-a, Molodizhnyi Kvartal, Luhansk, 91034, Ukraine
E-mail: v.pustovit@ya.ru

The article is dedicated to comprehensive analyses of historical and biography prose by M. Kotsiubynskyi. It studies the genre traits of the writer's works, writer's national character. The author involved M. Kotsiubynskyi's epistolary in order to learn more about his phenomenon. On the basis of the actual dates it was proved that the writer's personality had been in the researcher's field of vision even in the beginning of the XX century. The author makes the conclusion that the writer's works contain the Kotsiubynskyi's image; his epistolary heritage contains important national, cultural and historical information about the epoch.

Key words: Ukrainian historical and biography prose, epistolary, genre.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коцюбинська М. Голос доби: За «Листами до Михайла Коцюбинського» / М. Коцюбинська // Укр. мова та літ-ра. – 2004. – № 6. – С. 3–15.
2. Листи до Михайла Коцюбинського / Чернігів. Літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; В. Мазний (упоряд. та комент.), В. Шевчук (вступ. ст.). – Ніжин, 2002. – Т. 1: Айхельбергер – Гнатюк. – 368 с.
3. Я так поріднився з тобою. Михайло Коцюбинський листи до дружини / упоряд.: О. Єрмоленко та ін. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 392с.

LIST OF REFERENCES

1. Kotsiubynska M. Holos doby : za «Lystamy do Myhayla Kotsiubynskogo» / Kotsiubynska M. // Ukr.mova ta lit-ra. – 2004. – № 6. – P. 3–15.
2. Lysty do M. Kotsiubynskogo / Chernihiv. Literaturno-memorialnyi muzeiy-zapovidnyk M. Kotsiubynskogo; In-t l-ru im. T. Shevchenka NAN Ukrainy; V. Maznyi (uporyad. ta koment.), V. Shevchuk (vstup. st.). – Nizhyn, 2002. – T. 1: Aiyhelberher – Gnatiyk. – 368 p.
3. Ya tak poridnyvsya z toboiu. M. Kotsiubynskiy lysty do druzhyny / Uporyad.: O. Yermolenko ta in. – K. : Yaroslaviv Val, 2007. – 392 p.

Надійшла до редакції 22 січня 2015 р.